

ASPECTE PRAGMATICE ALE TITLULUI DE TEXT

Elena VARZARI

Catedra Lingvistică Generală și Limbi Clasice

À travers la notion de péritexte, proposée par Gérard Genette, on pose la question du titre-constituant référentiel et principal organisateur du texte. On se propose d'étudier systématiquement quelques aspects concernant le rôle du titre dans la réalisation de la cohésion textuelle. L'intérêt se porte sur les relations: auteur – titre, titre – texte, titre – lecteur.

Alături de epigraf, dedicații, prefață, note, adnotare ș.a., titlul desemnează un element al peritextului sau, mai larg, al paratextului, așa cum a fost definit de către G.Genette, care îl plasează într-un sistem de relații transtextuale, în care include: intertextualitatea (sau prezența unui text în altul), hipertextualitatea (sau relația de derivare între texte), arhitextualitatea (sau apartenența generică a unui text), metatextualitatea (comentariul unui text prin altul) și, în sfârșit, paratextualitatea (sau însoțirea și prezentarea unui text prin altul) [1]. Studiul paratextului se situează, după cum arată într-un studiu recent axat pe această problemă Ph. Lane [2, p.1381], „între prezența textului în paratext și ecoul paratextului în text: nu unul fără altul, ci unul cu altul”. În descrierea metaforică a lui G. Genette: „dacă textul fără paratextul său este ca un elefant fără gonaci, adică o forță neputincioasă, paratextul fără textul său este ca și un gonaci fără elefant – o paradă ineptă” [3, p.376]. Asemenea interpretări presupun existența unei relații specifice titlu *versus* text. De fapt, în triada autor–lector–text, titlul este un intermediar care se regăsește, pe lângă corelația amintită, și în relațiile autor *vs.* titlu și titlu *vs.* lector.

Relația autor–titlu se obiectivează, înainte de lectura propriu-zisă a unui text, prin exprimarea atitudinii autorului față de personaj, evenimente, situații descrise etc. Titlul poate descoperi punctul de vedere al autorului prin determinative cu o conotație pozitivă sau negativă („Statul blestemat”, „Scurtă povestire a unui suflet nefericit”, „Răspuns banal”, „O moarte senzațională” – T.Arghezi) sau prin variații tropi („Luna, ca o limbă de câine”, „Iarbă vânăată”, „Vara buimacă”, „Vrăbii-fluture” – F.Neagu). Atitudinea auctorială este sesizabilă în titlurile-parafraze ale unor expresii fixe, care, în afara contextului sau a „intertitularității” (termenul lui Léo Hoek [apud 4, p. 15]), nu ar fi receptate drept expresive („Pururi tânăr, înfășurat în pixeli”, „Pentru D., vînt anaprea” – M.Cărtărescu, „Tinerete fără tinerete” de M. Eliade, „Opere(te) (in)complete” de G.Mureșanu, de A.Blandiana „Orașul neetern”, „Un loc în care nu s-a întâmplat nimic”, „Odin și poetul”, „Acest viciu nepedepsit”, „Eu sunt iarba”). Și printr-o segmentare care detașează intonațional o unitate logico-semantică, păstrând un continuum analogic între părțile dezangrenate, se poate scoate în evidență intenția auctorială („Puștii nu mai citesc. Dar noi mai citim?”, „Poezia. O previziune” de M. Cărtărescu). Actualizându-se în prima parte a segmentării problema, în a doua i se acordă profunzime, de aceea dacă segmentul de stînga al titlului este resimțit drept o informație cunoscută / un subiect-temă, cel din dreapta este o remă [6, p. 47]. Tema sau topicul textului enunțat chiar în „zona de cooperare socială” (așa numește câmpurile periferice J.-P. Bronckart [apud 2]) poate fi și el o modalitate prin care autorul își expune punctul de vedere asupra subiectului discutat, exceptând, desigur, cazurile în care i se întinde deliberat o cursă cititorului obișnuit cu texte stereotipe. A se vedea, de exemplu, punctul de vedere al autorului exprimat prin titluri tematice/titluri–topicuri la V. Voiculescu: „Florile”, „Ciobănilă”, „Căprioara din vis”, „Șarpele Aliodor” etc., unde toposurile deschiderii vor fi instituite prin macroteme așezate strategic.

Rolul de topic este evident și în cazul subtitlurilor, componente ale unei serii asociative, formate pentru organizarea compozițional-semantică a textului căruia îi sunt asociate. Acestea dezvăluie o strategie textuală ce utilizează titlurile drept niște indicatori în ierarhia diferitelor segmente ale textului (Cf.: titlurile interne în nuvela „Poemul hanului cu urși” de V. Voiculescu, unde fiecare secțiune este delimitată printr-un titlu–temă: „Hanul”, „Urșii”, „Cămarile împărătești”, „Hora”).

În intenția de a programa organizarea și interpretarea, autorul poate aduce în poziție frontală o temă cu valoare de simbol, actualizat în text prin expansiunea unor cuvinte-cheie. De fapt, evoluția practicii de intitulare dovedește o deplasare a accentului în titlu de pe tema narativă asupra altor aspecte, ceea ce a dus la creșterea capacității semantice a titlului, care, în tendința de cumulare a unor valențe expresive suplimentare, poate depăși normele combinatorii: „Vară și viscol”, „Chipul calului și frica păpușarului”, „Măști fără oameni”, „Un trup gol se întoarce pe pământ și pe apă” (Șt. Bănulescu).

Pe lângă funcția de identificare specifică *ab initio* complexului titrologic, treptat, își face loc cea seductivă sau funcția de incitare la lectură, care este și o primă marcă a relației titlu–lector. Potrivit lui Luc Vailancourt, preocupat de studiul funcției respective în romanul francez contemporan, o astfel de valoare a titlului apare în literatura europeană abia din sec. al XVI-lea din intenția editorilor de a da produsului lor o cât mai multă atractivitate, ceea ce transformă, cu timpul, titlul în „proxenetul unei cărți”, cum îl definea în sec. al XVII-lea poetul francez Antoine Furetière [4, p. 16]. De fapt, un asemenea rol este implicit presupus de statutul titlului. În opinia lui Wolfgang Dressler [apud 5, p.100], aspectul pragmatic al textului se distribuie neuniform pe parcursul lui și este reprezentat cu precădere în secvența liminară de început, în special în titlu. În acest câmp, el trezește interesul lectorului pentru textul care urmează și îi provoacă tensiunea așteptării, pe care o aprofundează printr-o reliefare progresivă, deși uneori doar aparentă, a temei principale.

Așadar, titlul marchează începutul influențării autorului asupra potențialului cititor, pentru a-l determina să citească textul care urmează. A se vedea, de exemplu, titlurile interogative „Cine sunt eu?”, „De ce iubim femeile” la M. Cărtărescu; exclamative „Cine a iubit-o!” la Em. Gârleanu; imperative „Lăsați-vă săniile și femeile și veniți” de Șt. Bănuțescu. Sau la I. L. Caragiale titlul „Ireparabilă pierdere pentru cei ce rămân neconsolați!” continuat în propoziția inițială a textului „Acestea sunt cuvintele negre și pline de durere ce le-am citit cu toții pe panglica lată a celei mai frumoase cunune de violete de Parma, când am urmat tristul convoi”; sau titlul „Cum devine cineva revoluționar și om politic...?” și propoziția incipientă „Un fel de răspuns la această întrebare găsesc în una din vechile mele notițe, care cred că poate interesa pe mulți dintre numeroșii noștri cititori”.

Impactul titlului asupra lectorului poate fi urmărit și din altă perspectivă: titlurile orientează lectura textului, organizează materia textuală, constituind un reper pentru lectura lui. Putem distinge, sub acest aspect, câteva modalități de participare a titlurilor la construirea textului. În primul rând, se deosebesc titluri cu implicația zero, în categorisirile altor autori ele corespund titlurilor autoreferențiale/nelegate de conținut, precum și celor semi-autoreferențiale/ titluri generice tradiționale. O categorie aparte constituie titlurile referențiale sau, în alte clasificări [4, p.22–23], titlurile deictice/titluri care fac trimitere la carte. Titlurile referențiale instalează atenția fie asupra referentului (referenților) despre care se va vorbi, fie asupra subiectului. Și, în sfârșit, se disting titlurile pe care se bazează orientarea tematică/topicală a textului [7, p.113; 4, p.14–15]. Integrat anaforic în text și întreținând relații semantice cu opera, un asemenea titlu contribuie la descoperirea conținutului printr-o progresie comunicativă. Așa cum valoarea informațională a unei propoziții se transformă odată cu receptarea fiecărei propoziții următoare care completează spațiul textual și titlul se actualizează printr-o referință evolutivă a progresiei textuale. De fiecare dată când recunoaște în text cuvintele care reiau titlul, lectorul este pus în situația de a le confrunța, pentru a vedea dacă autorul respectă ceea ce este denumit „contract de lectură”. Autorul creează prin titlu un orizont al așteptării, pe care îl accentuează prin dezvoltarea progresiei tematice. El poate alege un titlu înșelător tocmai pentru că știe că cititorul său îl va folosi ca pe un indicator tematic – situație pe care Umberto Eco („Lector în fabula”) o definește drept „joc metalingvistic cu convențiile narative”, problema autorului ar fi de a ști „în ce mod cititorul-tip este orientat spre reconstruirea topicului” [8, p.130].

Potrivit lui Weinrich, care vede textul din perspectiva lingvisticii cognitive, orice text este înconjurat de așteptarea lectorului, ea îl anticipează în progresia lui. Lingvistul german definește titlul ca pe „o instrucțiune macrolingvistică a așteptării” [9, p.55], aceasta ia forma unor lexeme prin care autorul orientează lectorul pentru ca el să nu se piardă printre relațiile complexe.

I. Galperin caracterizează titlul drept „conținutul comprimat, încă nedescoperit al textului” și îl aseamănă cu o coardă despre ale cărei dimensiuni și funcțiuni se poate judeca doar după ce ea se desface [10, p.133], pentru a-i descrie valorile potențiale, cercetătorul rus introduce două concepte textuale noi: prospecțiunea și retrospecțiunea. Prospecțiunea [10, p.112] presupune raportarea informației conceptual-factuale dintr-o secvență la conținutul următoarelor secvențe ale textului. Aflat într-o poziție strategică, titlul poate să orienteze lectura de mai departe, să trezească interesul pentru text, să marcheze un contract al autorului cu cititorul, adică îndeplinește varii funcții. Relațiile prospective explicitate de titlu reflectă posibilitățile lui de a participa la procesul de introducere în text a teme/macrotemei sau a „temei globale” – noțiune cu care unii cercetători operează [cum ar fi, de exemplu, [11] și care pare a fi mai potrivită în contextul analizei funcțiilor titlului. Preluând o idee emisă de Van Dijk, ei găsesc că într-un text, mai ales unul de proporții reduse, titlurile se proiectează în vârful macrostructurii / ierarhiei. Textul pentru ei este o schemă a unei suprastructuri / macrostructuri (formațiune ierarhică construită din macropropoziții).

Prospecțiunea se poate realiza, în primul rând, în cazul titlurilor tematice sau deictice care stabilesc relații anaforice între denumirea textului și conținutul lui, prin marcarea topicului implicat într-o relație anaforică cu temele care formează progresia tematică și, de asemenea, prin stabilirea unui dialog cu lectorul, ca în cazul titlurilor interogative, căci propoziția interogativă presupune implicit tema textului, orice întrebare solicitând un răspuns. Drept mijloace de exprimare a prospecțiunii ar putea servi și titlurile referențiale construite pe baza unor figuri de stil: metafora – care formează în text un lanț de teme bazat pe coeziunea asociativă („Ucigașul melcilor” de V. Bugaciu), simbolul – cuvânt-cheie care funcționează ca un text comprimat dezvoltat semantic în text, epitetul, oximoronul ș.a., care au rolul de a forma expectativa lectorului. Pentru ca aceste titluri să realizeze prospecțiunea, ele trebuie să contribuie la realizarea progresiei temei în discurs, repetarea titlului în text fiind indiciul principal al actualizării lor tematice.

Prin repetarea identică sau variativă se creează noi asocieri care descoperă tema/topicul. Fenomenului repetării i se acordă, în lingvistica textului, o poziție privilegiată, el fiind considerat principalul procedeu de organizare a textului. Titlul poate fi repetat în incipit pentru a evidenția topical textului (ca în „Niciodată toamna”, „A reveni”, „Legătura” de A. Blandiana); la mijlocul lui – pentru realizarea coeziunii globale sau pentru a sublinia punctul culminant („Scutul fragil”, „O comparație” A. Blandiana); repetarea la sfârșit („Regula jocului”, „Peisaj învins” de A. Blandiana) subliniază rolul temei globale în construirea textului prin formarea unei construcții inelare. Ponderele repetării în organizarea textului a remarcat-o încă M. Halliday, considerând-o baza coeziunii lexico-semantice.

Spre deosebire de prospecțiune, retrospectiunea [10, p.105–111] face trimitere la conținutul anterior. Scopul comunicativ-pragmatic al retrospectiunii este reinterpretarea informației din segmentele deja cunoscute ale textului. De regulă, după lectură, conținutul textului este confruntat cu titlul lui. Dacă titlul-instrucțiune s-a dovedit a fi unul înșelător, lectorul încearcă să vadă de ce (funcția contractuală a titlului, prin care autorul implică orizontul atenției lectorului). Retrospectiunea poate fi raportată la relațiile care se stabilesc între componenții segmentării actuale binare în temă–remă [12, p.5]: titlul, ocupând prima poziție și precedând textul, reprezintă pentru lectorul care se implică în lectura lui o temă / informație cunoscută, iar textul este rema, informația nouă care se comunică în raport cu titlul. Pe parcursul lecturii, tema–titlu intră în relații anaforice cu microtemele, pentru ca, după lectură, să devină rema lui – titlul apărând în momentul în care se încearcă decodificarea unuia dintre conceptele-cheie. În definitiv, înscrierea lui în încheierea narativă se face printr-un procedeu de retrolectură. Astfel: „Mistreții erau blânzi”, „Vară și viscol”, „Măști fără oameni” de Șt. Bănulescu sau „Iubim cu creier de copil”, „Europa are forma creierului meu”, „Unde merge poetul gonit din cetate”, „Nabokov la Brașov”, „Un om vine cu tunul acasă” ș.a. vor putea fi decodificate numai după o lectură retrospectivă. Prin retrospectiune se explică și relația de „intertitularitate”.

Așadar, titlul participă la structurarea textului prin implicarea în relațiile temă–remă. Titlul însuși reprezintă un enunț structurat pe segmentarea informațională binară, bazându-se pe ceea ce este cunoscut participă la propulsarea informației noi și poate marca topicul. Titlul aparține textului, pe care îl reprezintă și înainte, și după lectură, prin prospecțiune având funcție tematică, iar prin retrospectiune – rematică, el denumeste tema și, în același timp, este macrotema lui.

Referințe:

1. Genette G. *Palimpsestes*. Paris: Le Seuil, 1982.
2. Lane Ph. Les frontières des textes et des discours: pour une approche linguistique et textuelle du paratexte. In: Durand J. Habert B., Laks B. (éds.). *Actes du 1er Congrès Mondial de Linguistique Française*. Paris, 2008, p.1370-1387.
3. Genette G. *Seuils*. Paris: Le Seuil, 1987.
4. Vaillancourt Luc, *Titrologie des Essais: vers une poétique de l'informe*. Montréal, 1994.
5. Гусякова Н.В. К прагматическому аспекту заголовочного дискурса: эволюция заглавных тем в функциональном стиле публицистики и прессы. In: *Классическое лингвистическое образование в современном мультикультурном пространстве – 2. Материалы междунар. конф.* Пятигорск, 2006. с.97–104.
6. Гусейнова Т.С. О некоторых частных проявлениях сверхфразового единства как способе трансформации фразеологических единиц в СМИ. In: *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение*, 2009, Вып.39, №43(181), с.45–50.
7. Но-Дас L.M. *La position initiale dans l'organisation du discours: une exploration en corpus*. Thèse de doctorat. Université Toulouse le Mirail, 2007.

8. Umberto Eco, *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narative*. București: Univers, 1991.
9. Гусяков В.В., Гусякова Н. В. Соотношение газетного заголовочного комплекса и текста: понятие проспекции и ретроспекции. In: *Вестник Ставропольского государственного университета. Филологические науки*, 2009, №62, с.54-60.
10. Гальперин И.Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. М.: КомКнига, 2007.
11. Фоменко Е.Г. Заголовок как тематическая доминанта рассказа. In: *Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки*, пг.3, 2001.
12. Кожина Н.А. *Заглавие художественного произведения: Структура, функции, типология (на материале русской прозы XIX–XX вв.)*. Автореф. дис... канд. филол. наук. М., 1986.

Prezentat la 03.09.2010